

için yeterlidir (*Ebcedü'l-ʿulûm*, II, 403). Aslında şerʿî delillerden hüküm çıkarmanın yollarını öğreten, dolayısıyla icthad melekesi kazandırması beklenen fıkıh usulü amacından uzaklaşarak müctehid dereesindeki fakihleri mukallit durumuna düşüren, naslardan uzaklaştırıp reʿye mahkûm eden ve yalnızca eskilerin görüşlerini aktaran bir ilim haline gelmiş, kuralları tartışılmaz, kesin doğrular olarak telakkî edilir olmuştur. *İrşâdü'l-fuhûl*'ün muhtasar olan *Huşûlü'l-meʾmûl* adlı eserinin girişinde Şevkânî'nin bu konudaki eleştirilerini aynen tekrarlayan Siddîk Hasan Han (*Huşûlü'l-meʾmûl*, s. 3-6; Şevkânî, s. 15-16), ansiklopedik bir nitelik taşıyan *Ebcedü'l-ʿulûm*'da ise fıkıh usulü hakkındaki genel kanaatleri aktarır ve yalnızca Ehl-i hadîs'in bu alanda zayıf kaldığı iddiasına itiraz ederek en iyi fıkıh usulü eserinin Şevkânî'nin kitabı olduğunu vurgular (II, 70-78). Bir diğer eleştiri konusu da bazı tabakat müelliflerinin mezhep taassubuyla kendilerinden olmayanları öyleymiş gibi göstermeleridir. Esasen mezhep imamlarının çoğu mukallit olmayıp müstakil görüşlere sahip müctehidlerdir; ancak fitne endişesiyle başkasına itisap etmeyi veya bir mezhebe nisbet edilmelerini kabullenmek durumunda kalmışlardır (a.g.e., II, 404-405).

İcmâ ve kıyas konusunda Dâvûd ez-Zâhirî ve Şevkânî'nin çizgisini sürdüren Siddîk Hasan Han'a göre sahâbe icmâi hüccet olmakla birlikte mutlak olarak icmâi ve kıyası şerʿî delil kabul etmenin hiçbir dayanağı yoktur. Ayrıca sahâbeden sonraki nesillerde icmân gerçekleşmesi aklen imkânsız olduğu gibi fiilen de vâki değildir. Bu yüzden inkârı küfrü gerektirmez (a.g.e., II, 405; *Huşûlü'l-meʾmûl*, s. 66-74; *el-İktid*, s. 279, 294-305). Kıyası reddeden Nazzâm ve Dâvûd ez-Zâhirî gibi âlimlerin doğru anlaşılması gerektiğini belirten Siddîk Hasan Han fikhî kıyası kesin şekilde reddeder. Ancak nassın kapsamına girmekle birlikte açıkça zikredilmeyen hususların nassa ilhaki niteliğindeki istidlâl türlerinin kıyas olarak nitelendirilmesinin yanlış olduğunu, bir mezhebe taassup dereesinde bağlı olmayan fakihlerin bütün fikhî meselelerin hükmünü bu yolla Kur'an ve Sünnet'te bulabileceklerini belirtir. Allah'ın dinini tamamladığını ifade eden âyetler buna işaret etmektedir (*Huşûlü'l-meʾmûl*, s. 159-160; *el-İktid*, s. 315-317). Fikhî görüş ve fetvalarında sık sık istishâb-ül-hâl ilkesine başvuran Siddîk Hasan Han, maslahatlar ve ahkâmın değişmesi hususunda daha ziyade Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin eserlerine atıfta bulunur.

Siddîk Hasan Han'ın fikhî anlayışı ve görüşlerinde XIII. (XIX.) yüzyılın müceddidi ve asrın müctehidi olarak nitelendirdiği Şevkânî'nin önemli etkisi vardır. Fetvalarında genellikle onun görüş ve yaklaşımlarını aktarır (*Delîlü't-tâlib*, s. 6). Fıkıh alanındaki eserlerinin bir kısmı onun eserleri üzerine yapılmış şerh ya da ihtisar çalışmalarıdır. Ayrıca Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, Taqıyyüddin İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye, İbn Hacer el-Askalânî, Ferrâ el-Begavî ve Muhammed b. Abdülvehhâb da sık sık görüş ve eserlerine başvurduğu âlimlerdir. Âlimlerin kısa biyografilerine yer verdiği *Ebcedü'l-ʿulûm*'da Şevkânî, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye ve İbn Abdülvehhâb'a oldukça uzun yer ayırması dikkat çekicidir. Her ne kadar kendi kitaplarında delile dayalı bir fikhî anlayışını benimsediğini, bu yüzden geçmiş fukahânın görüşlerine delillerle irtibatı açısından güçlü ya da zayıf olduklarını göstermek amacıyla yer verdiğini belirtmişse de (*Delîlü't-tâlib*, s. 10; *er-Ravzatü'n-nediyye*, I, 49) çağdaşları tarafından Şevkânî ve İbn Teymiyye'yi taklit edip delillerinin zayıflığına bakmaksızın onların görüşlerini aynen benimsediği belirtilerek eleştirilmiştir. Eleştirenlerin başında Dihlevî ekolüne mensup Hanefî hadis âlimi Abdülhay el-Leknevî gelir. Siddîk Hasan Han'a saygı göstermekle birlikte görüşlerini tenkit amacıyla pek çok eser kaleme alan Leknevî, eleştirilerinin onu çok rahatsız ettiğini ve görüşlerini inatla savunmaya teşvik ettiğini öğrenince bu konuda bir şey yazmama kararı verir. Ancak Siddîk Hasan Han'ın yakın arkadaşlarından birinin Ebû Abdünasîr takma adıyla kendisine yönelik bir reddiye yazması üzerine (*Şifâ'ü'l-ʿay ʿammâ evradehü's-Şeyh ʿAbdülhay*, Delhi 1297) o da *İbrâzü'l-ğayyil-vâkiʿ fi Şifâ'ü'l-ʿay* adlı bir kitap yazarak (Salâh Muhammed Ebû'l-Hâc tarafından *Nağdû evhâmi Şiddik Hasan Hân* adıyla neşredilmiştir, Amman 1421/2000) Siddîk Hasan Han'a yönelik eleştirilerini özetler ve bu karşılıklı reddiyeler Leknevî'nin vefatına kadar devam eder (Leknevî, s. 13-18; Veliyyüddin ed-Nedvî, s. 304-309). Hz. Peygamber'in kabrini ziyaretin bid'at olduğu, kasten terk edilen namazların kazâ edilmeyeceği, başkasının küçük ya da büyük abdest bozduğu durgun sudan abdest alınabileceği gibi fikhî görüşlerinin yanı sıra Siddîk Hasan Han'ın başta Ebû Hanîfe olmak üzere birçok âlim hakkındaki olumsuz kanaatleri ve eserlerinde aktardığı tarihî mâlûmat da eleştiri konusu olmuştur. Ebû Ha-

nîfe ve mezhebine yönelik ağır ithamlarda bulunmasına rağmen namazlarını Hanefîler gibi kılmasını hayretle karşılayan Abdülhay el-Hasenî'nin onun yakın arkadaşı Zülfikar Ahmed el-Hüseynî el-Mâlevî'den aktardığına göre Siddîk Hasan Han, ölümüne yakın fıkıh ve tasavvuf imamları hakkındaki olumsuz kanaatlerinden dolayı tövbe etmiş, bu pişmanlığını, Abdülkâdir-i Geylânî'nin *Fütûhu'l-ğayb* adlı eserinin Urduca çevirisi olan son kitabı *Maḳâlâtü'l-ih-sân ve maḳâmâtü'l-irfân*'ın son kısmında ifade etmiştir (Abdülhay el-Hasenî, VIII, 191-193).

BİBLİYOGRAFYA :

Siddîk Hasan Han, *ed-Dînü'l-hâlis* (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Kahire, ts. (Mektebetü dâri't-türâs), I, 5; III, 245-246, 299-301, 308-336, 350, 356-357, 391-392; a.mlf., *Ebcedü'l-ʿulûm*, Beyrut 1978, II, 70-78, 400-413; III, 122, 159-160; a.mlf., *Delîlü't-tâlib* (trc. Leys Muhammed Lâl Muhammed, nşr. M. Lokmân es-Selefi), Riyad-Medinetüselâm 1422, s. 6, 10, 187-215, 362-369; a.mlf., *Huşûlü'l-meʾmûl min ʿilmi'l-uşûl*, İstanbul 1296, s. 3-6, 66-74, 159-160; a.mlf., *el-İktid li-edilleti'l-icthâd ve't-taklîd* (trc. Şükrü Özen, *Mezheplerin Doğuşu ve İctihad Tartışması* içinde), İstanbul 1987, s. 277-317; a.mlf., *er-Ravzatü'n-nediyye şerhu'd-Düreri'l-behiyye* (nşr. M. Subhî Hallâk), Riyad 1418/1997, I, 49; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl* (nşr. Ebû Mus'ab M. Saîd el-Bedri), Beyrut 1412/1992, s. 15-16; Abdülhay el-Leknevî, *Nağdû evhâmi Şiddik Hasan Hân* (nşr. Salâh M. Ebbû'l-Hâc), Amman 1421/2000, s. 5-8, 13-26; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, VIII, 191-193; Veliyyüddin ed-Nedvî, *el-İnmâm ʿAbdülhay el-Leknevî*, Dimaşk 1415/1995, s. 304-309; Abdülhamit Birinç, "Hint Alt-Kitasında İslam Araştırmalarının Dünü Bugünü: Kurumlar, İlimi Faaliyetler, Şahıslar, Eserler", *Divân: İlimi Araştırmalar*, sy. 17, İstanbul 2004, s. 4, 7-8.

ALİ HAKAN ÇAVUŞOĞLU

İtikadî Görüşleri. Tefsir, hadis, fıkıh ve akaide dair eserler yazan Siddîk Hasan Han, itikadî görüşleri ve din anlayışıyla dikkat çeken son devir Hindistan âlimlerindendir. Ehl-i sünnet kelâmının Eş'ariyye ekolünü benimsediğini söylemekle birlikte (*ed-Dînü'l-hâlis*, I, 143-146) ilâhî sıfatlar meselesinde Selefiyye'nin görüşlerini savunmuş (*Ḳatfû's-semer*, s. 47), bütün mezhepleri Kur'an ve Sünnet'e dönmeye davet etmiştir. Mâtürîdiyye ile Eş'ariyye mensuplarının başlangıçta birbirini dalâletle itham ettiğini belirten Siddîk Hasan Han, sonunda bu iki Sünnî mezhep arasında önemli bir fark bulunmadığı anlaşılınca uzlaşmanın gerçekleştiğini belirtir (*ed-Dînü'l-hâlis*, III, 34-35; *Habî'etü'l-ekvân*, s. 49). Dinî düşüncesinde İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye, Şah Veliyyullah ed-Dihlevî ile Şevkânî'den etkilenmiştir. XIX. yüzyılın sonun-

da Hindistan Ehl-i hadîs ekolünün önderi kabul edilen Sıddîk Hasan Han, Vehhâbîlik'le itham edilmişse de bu husus daha çok bazı tasavvuf ve tarikat erbabının hatalı tevessül anlayışlarını, şeyhlerden veya kabirlerinden yardım beklemek gibi tevhi-de aykırı inanç ve davranışlarını, ayrıca bütün bid'at ve hurafeleri eleştirmesinden kaynaklanmıştır.

Sıddîk Hasan Han, bir taraftan dinî konularda bilgiler üretip bunları savunmayı ve İslâm'a yönelik eleştirileri reddetmeyi en büyük cihad sayarken (*Fethu'l-beyân*, XII, 160) diğer taraftan kelâm ilmini eleştirmiş; akfî bilgiler konusunda farklı görüşler benimsedikleri için kelâmcıların çelişkiye düştüklerini, sıfatlara dair nasları belirledikleri bu çelişik ilkelerin ışığında yorumladıklarını, nitekim Fahreddin er-Râzî ve Şevkânî gibi bazı âlimlerin hayatlarının belli bir döneminden sonra kelâm yönteminin yanlışlığını itiraf ettiklerini ileri sürmüştür (a.g.e., IX, 333-334; *Delilü't-tâlib*, s. 13-21). Tasavvuf erbabını da Hz. Peygamber'i vesile edinerek Allah'a dua etmekten ibaret olan (Tirmizî, "Da'avât", 118; İbn Mâce, "İkâme", 189) meşrû tevessül sıvrılarını aşmış, sâlihlerin kabirlerini ibadet yeri haline getirdikleri, vahdet-i vücûd nazariyesini benimsedikleri ve diğer ilâhî buyruklara itaat etmeden sadece Allah'ı zikretmekle müslümanın kurtuluşa ereceği zannını uyandırdıkları vb. gerekçelere dayanarak şiddetle eleştirip tekfir etmiştir (*Delilü't-tâlib*, s. 283).

Başta ulûhiyyet olmak üzere itikadî konularda Selefiyye'den etkilenen Sıddîk Hasan Han'ın akaide dair dikkati çeken görüşleri şöylece özetlenebilir: Allah'ın varlığı ve birliği konusunda Kur'an'da belirtilen kesin akfî deliller kelâm veya felsefe-de geliştirilen kanıtlara ihtiyaç hissettirmeyecek yeterliliktedir. Bu deliller evrenin oluşumu ve işleyişiyle insanın fizyolojik ve zihnî niteliklerinin, bilgi, kudret ve irade sahibi yüce bir yaratıcı olmaksızın vücûd bulamayacağı gerçeğini ortaya koyar (*Fethu'l-beyân*, I, 327-329; XIII, 197-198; *Delilü't-tâlib*, s. 36-38). Tevhidin esas ulûhiyyet niteliklerini Allah'tan başka herhangi bir varlığa nisbet etmemektir, aksi bir tutum şirk düşmeye yol açar. Nitekim Ehl-i kitap'tan Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu ileri sürenler şirk düşmüştür. Sâlih müminlerin kabirlerini ibadet yeri haline getirmek, her şeyin Allah'tan geldiğine inanmak yerine sebeplere bel bağlamak, Hz. Peygamber'e tanrısal özellikler / ulûhiyyet izâfe eder biçimde ona beşer üstü seviyede saygı göstermek ve vahdet-i vü-

cûd nazariyesini benimsemek de bir tür şirkdir (*Delilü't-tâlib*, s. 110-117; *ed-Dinü'l-hâlis*, I, 59; II, 273-274; *Neylül-merâm*, I, 146).

Allah zâtıyla yaratılmışların arasında değil en yüksek olan yedinci göğün üstündedir; fakat ilmi, kudreti, hâkimiyeti, rahmeti ve ihsanıyla yarattıklarına yakındır. Firavun'un Allah'ı göklerde araması, Hz. İsa'nın Allah'a yükseltilmesi, meleklerin ölen müminlere ait ruhları gök kapılarını aşip ilâhî huzura çıkarması vb. hususları ifade eden açık anlamlı naslar bunun kanıtıdır. Ancak Allah'ın zâtıyla en yüksek göğün üstünde bulunması bir maddî varlığın uzay boşluğunda yer tutmasına benzetilemez (*Fethu'l-beyân*, IV, 159, 374-375; XIII, 398; *Delilü't-tâlib*, s. 26-27; *Kaṭfû's-semer*, s. 39). Yed, vech, kabza, ityân gibi haberî sıfatların dil kurallarına göre te'vil edilmesi mümkündür (*Fethu'l-beyân*, I, 421-423; XII, 142-143). Âdil olan Allah, kullarını emirlerine isyan etmeye zorlamaz ve üstesinden gelemeyecekleri bir yükümlülük altında bırakmaz. Ancak Allah ümmül-Kitâb'da yazılanları insanın davranışlarına göre değiştirir ve bu değiştirme kaderin kapsamı içinde olur. Kadere inanmak başa gelen kötü olayların acısını hafifletir, kin ve haset duygularını yok eder (a.g.e., V, 318; VII, 69-70; XIII, 308; *Delilü't-tâlib*, s. 24; *ed-Dinü'l-hâlis*, III, 155; *Kaṭfû's-semer*, s. 84-86). Allah ezeli olan ilminde her sonucu bir sebebe bağlamıştır. Bu sebeple iyilik yapmak ömrü arttırır, kötülük yapmak ise ömrü azaltır ve bu durum kaderle çelişmez (*Fethu'l-beyân*, IV, 343-352; XI, 230-231). Allah'ın insanı saptırması, ona inkârcılığı karşılığında verdiği bir ceza, hidayete erdirmesi ise iman etmesine karşılık lutfettiği bir mükâfattır (a.g.e., XII, 354). Resûlullah'ın isrâ ve mi'rac mucizelerinin bedenle ve uyanık halde gerçekleştiği sahih rivayetlerle sabit olup bunu inkâr etmek dinden çıkmayı gerektirir.

Kur'an'da ve sahih hadislerde kişinin berzah âleminde azap veya nimet göreceğine dair açık bilgiler yer almaktadır. Kabirlerle gidip ölümler için dua etmek sünnet olmakla birlikte mezarlıkta Kur'an okumak mümkün değildir. Kur'an'da nefis kelimesi "ruh" mânasında kullanılmıştır. Naslardan açıkça anlaşılacağı üzere cehennem azabı ebedidir. İbn Teymiyye ve İbn Kayyim el-Cevziyye'nin naslardan cehennem azabının sona ereceği hükmünün çıkarmaları ise indî yorumdan ibarettir (a.g.e., VI, 249-253; XI, 334-356; *Delilü't-tâlib*, s. 232).

Sonunda insanı helâk olmaktan kurtardığı için Allah'a iman etmek en yüksek itaattir, Allah'ı inkâr etmek veya O'na şirk koşmak ise isyanların en büyüğüdür. İman tasdik itibarıyla güçlü veya zayıf olabilir. Ölüm anında melekleri müşahede eden insanın iman ve tövbe etmesi geçerli değildir. İman altı esasta toplanmışsa da bunların her birine dahil bulunan başka iman konuları da vardır. Meselâ Kur'an'da, anlaşmazlığa düşülen konularda Allah'a ve resulüne (Kitap ve Sünnet) başvurmak imanın bir gereği olarak zikredilmiştir (en-Nisâ 4/59). Aslında İslâmiyet açısından insandan istenen dinî hayat inanmak, inandığını açıklamak ve inancını eyleme dönüştürmek şeklinde üç boyutlu bir içeriğe sahiptir. Bununla birlikte Ebû Hanîfe'nin ircâ görüşü sünnete aykırı değildir. Çünkü Ehl-i sünnet günah işleyenin dinden çıkmış olmayacağı hususunda icmâ etmiştir. Ehl-i kitap olmalarına rağmen yahudiler ve hıristiyanlar Hz. Peygamber'e ve getirdiği vahye inanmadıkları için Kur'an'da kâfir olarak nitelendirilmiştir (*Fethu'l-beyân*, I, 354-355; III, 283-284; IV, 284-286; *Delilü't-tâlib*, s. 263-264).

Mezhebin din yerine konulmaması, değişik ilmî görüşlerden faydalanılması, dinî problemlerin Kur'an ve sahih sünnete baş vurularak ve ictihad edilerek halledilmesi gerektiği gibi görüşleriyle Sıddîk Hasan Han'ın yeni dönem İslâm düşüncesinin öncüleri arasında yer aldığını, ancak bazı akaid meselelerinde muhalif mezhep mensuplarını ve Süfiyye'yi tekfir ederken Selefiyye'yi taklit ettiğini söylemek mümkündür. İtikadî görüşleri Ahter Cemâl Lokmân tarafından *es-Seyyid Sıddîk Hasan Han el-Kannevci: Ârâ'ühü'l-i'tikâdiyye ve mevkiuhû min 'akideti's-Selef* (Riyad 1417/1996) adlı doktora tezinde incelenmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Sıddîk Hasan Han, *Fethu'l-beyân fi makâşidi'l-Kur'an* (nşr. Abdullah b. İbrâhim el-Ensârî), Beyrut 1992, tür.yer.; a.mlf., *Delilü't-tâlib* (trc. Leys Muhammed Lâl Muhammed, nşr. M. Lokmân es-Selefi), Riyad-Medinetü'sselâm 1422, s. 13-21, 24, 26-27, 36-38, 58, 66-67, 110-117, 214-216, 232, 263-264, 283; a.mlf., *ed-Dinü'l-hâlis* (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Kahire, ts. (Mektebetü dâri't-türâs), I, 59, 78, 87, 90-91, 99, 121, 143-146, 186, 193, 196, 417; II, 273-274, 360-364, 375; III, 34-35, 62, 155, 244-245; IV, 5-15, 26; a.mlf., *Kaṭfû's-semer fi beyâni 'akideti ehli'l-eşer* (nşr. Âsım b. Abdullah el-Karyûtî), Kahire 1404/1984, s. 12, 39, 47, 84-86; a.mlf., *Neylül-merâm min tefsiri âyâti'l-aḥkâm* (nşr. Râid b. Sabrî İbn Ebû Ulfe), Demmâm 1418/1997, I, 146, 344; II, 217-219, 585; a.mlf., *el-İzâ'a li-mâ kâne vemâ yekûnû beyne yedei's-sâ'a* (nşr. Bessâm Abdülvehâb el-Câbî), Beyrut 1421/2000, s. 146, ayrıca

bk. neşredenin girişi, s. 8-9; a.mlf., *Habî'etü'l-ekvân fi'firâkî'l-ümem 'ale'l-mezâhib ve'l-ed-yân*, Beyrut 1405/1984, s. 49; Aziz Ahmad – G. E. von Grunebaum, *Muslim Self-Statement in India and Pakistan: 1857-1968*, Wiesbaden 1970, s. 6, 7; Saeeullah, *The Life and Works of Muhammad Siddiq Hasan Khan: Nawab of Bhopal*, Lahore 1973, s. 124.

SÜLEYMAN AKKUŞ

SİDDİKİYYE

(الصديقية)

Hz. Ebû Bekir'e

(ö. 13/634)

nisbet edilen bir tarikat.

Hz. Ebû Bekir'den geldiği kabul edilen tarikata Bekriyye veya onun Siddîk lakabına nisbetle Siddîkiyye adı verilmiştir. Ebû Bekir'e ulaşan silsilelerin ilk yazılı örneklerinden biri, Abdülhâlik-ı Gucdüvânî'ye (ö. 575/1179) nisbet edilen *Maķâmât-ı Yûsuf-ı Hemedânî* adlı eserde görülür. Bu eserde Gucdüvânî'nin şeyhi Yûsuf el-Hemedânî'den şu sözler nakledilir: "Bu zikir telkini önce Hz. Ebû Bekir'in gönlüne ulaşmıştır. Ondan Selmân-ı Fârisî'ye ulaşmış, ondan Ca'fer es-Sâdik'a, ondan Bâyezîd-i Bistâmî'ye, ondan Ebû'l-Hasan el-Harakânî'ye, ondan büyük şeyh Ebû Ali el-Fârmedî'ye ve ondan da bana ulaşmıştır" (*Risâle-i Şâhibiyye*, s. 81). Hâcegân tarikatı şeyhlerinden Muhammed b. Ahmed el-Buhârî tarafından VIII. (XIV.) yüzyılın başlarında yazıldığı tahmin edilen *Meslekü'l-'ârifîn* adlı eserde de aynı silsile tekrarlanmış, ayrıca Hz. Peygamber'e nisbet edilen, "Allah Teâlâ benim kalbime ne dökmüşse ben de onu Ebû Bekir'in kalbine döktüm" şeklindeki rivayet nakledilmiştir (Ali el-Kârî, s. 454).

Bahâeddin Nakşibend'in müridlerinden Muhammed Pârsâ *Risâle-i Kudsiyye* adlı eserinde bu silsileye yeni bir düzenleme getirmiş, Ca'fer es-Sâdik ile Selmân-ı Fârisî'nin arasında Kâsım b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Siddîk'in bulunduğunu belirtmiş, ayrıca Bâyezîd-i Bistâmî'nin Ca'fer es-Sâdik'ı, Ebû'l-Hasan el-Harakânî'nin Bistâmî'yi dünya hayatında görmediğini ve bunların Üveysî yolla birbirinden feyiz alıp terbiye gördüklerini ifade etmiştir. Bahâeddin Nakşibend'in bir diğer müridi Ya'küb-i Çerhî de *Risâle-i Ünsiyye* adlı eserinde Ebû'l-Kâsım Kürregânî'yi (ö. 450/1058) Ebû Ali el-Fârmedî ile Ebû'l-Hasan el-Harakânî'nin arasına yerleştirerek yeni bir ilâve yapmıştır.

XVI. yüzyılda Semerkant'ta bazı Kübreviyye tarikatı mensupları, meşhur tarikatların Hz. Ebû Bekir yoluyla değil Hz. Ali yo-

luyla sonraki nesillere aktarıldığını söyleyerek Nakşibendîler'in Siddîki silsilesine ima yoluyla itiraz etmişlerdir. Bu itiraz, bazı Nakşibendî mensuplarını Siddîki silsileyi savunmak için yeni rivayetlerin arayışına itmiş olmalıdır. Nitekim Muhammed b. Hüseyin el-Kazvîni 978'de (1570) Dimaşk'ta kaleme aldığı *Silsilenâme-i Hâcegân-ı Nakşibend* adlı eserinde Resûl-i Ekrem'in Medine'ye hicret ederken Sevr mağarasında Hz. Ebû Bekir'e diz üstü ve gözleri kapalı olarak kalbî zikri üç defa telkin ettiğini ve Nakşibendîler'in esas aldığı Siddîki silsilenin bu şekilde doğduğunu söyleyerek konuya yeni bir izah tarzı getirmiştir. Hadis ve tarih kitaplarında, tasavvuf klasiklerinde ve hatta ilk dönemde yazılan temel Nakşibendî kaynaklarında bulunmayan bu rivayet sonraki dönem Nakşibendî çevrelerinde çoğunlukla kabul görmüşse de bir Nakşibendî şeyhi olan Kazanlı Şehâbeddin Mercânî, Hz. Ebû Bekir yoluyla geldiği söylenen silsilenin ilmî temeli bulunmadığını ifade etmiştir.

Diğer birçok tarikatın aksine Hâcegân ve onun devamı olan Nakşibendî mensuplarının silsilelerini Hz. Ebû Bekir'e bağlamaları bu tarikatın doğup yayıldığı Mâverâünnehir ve özellikle Buhara bölgesinin karakteristik yapısı ile açıklanabilir. Sünnî muhitlerde ashâbın en üstünü olarak Hz. Ebû Bekir kabul edilirken Şiîler, Resûl-i Ekrem'den sonra ilk halifenin Hz. Ali olması gerektiğini, çünkü onun diğer halifelerden daha üstün olduğunu iddia ediyorlardı. Sünnî-Şiî tartışmalarının yoğun olduğu VI. (XI.) yüzyıl ve sonrasında bazı tarikatların Hz. Ali'ye ulaşan silsileler beyan etmeleri, Mâverâünnehir Sünnîleri'ni Alevîlik (Şîa) niteliği taşımayan bir tarikat ve silsile kurgusuna itmiş olmalıdır. Öte yandan Ebû Bekir'in teheccüd namazı kılarak diğer bazı sahâbîlerin aksine çok alçak sesle (hafî) Kur'an okuduğu bilinmektedir (Ebû Dâvûd, "Tatavvu", 25; Hücvîrî, s. 83). Hafî zikri esas alan Hâcegân şeyhlerinin bu konuda Ebû Bekir'i örnek almış ve onu kendilerine pîr telakkî ederek silsilelerini ona bağlamış olmaları da muhtemeldir.

BİBLİYOGRAFYA :

Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (nşr. Hüseyin Tesbîhî), İslâmâbâd 1995, s. 83; Abdülhâlik-ı Gucdüvânî, *Risâle-i Şâhibiyye : Maķâmât-ı Yûsufi Hemedânî* (nşr. Saîd-ı Neffsî, *Ferheng-i İrân-zemîn*, I/1 içinde), Tahran 1332 hş./1953, s. 81; Muhammed b. Ahmed b. Es'ad el-Buhârî, *Meslekü'l-'ârifîn*, İÜ Ktp., FY, nr. 185, vr. 6^b, 61^a; Salâh b. Mübarek el-Buhârî, *Enisü't-tâlibîn* (nşr. Halil İbrahim Sarıoğlu – Tefvîk Sübhânî), Tahran 1371 hş./1992, s. 113-115; Muhammed Pârsâ, *Risâle-i Kudsiyye* (nşr. Ahmed Tâhîrî İrâkî), Tahran 1354 hş./1975, s. 10-14; Fahreddin Safî, *Reş-*

hât-ı 'Aynü'l-hayât (nşr. Ali Asgar Muñniyân), Tahran 1977, I, 11-13; Ya'küb-i Çerhî, *Risâle-i Ünsiyye* (nşr. M. Nezir Rânchâ), İslâmâbâd 1983, s. 15-16; Muhammed b. Hüseyin el-Kazvîni, *Silsilenâme-i Hâcegân-ı Nakşibend*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1381, vr. 3^a; Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-aḥbârî'l-mevzû'a*, Beyrut 1986, s. 454; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 12^b-18^a; Abdülmeccid el-Hânî, *el-Hadâ'îku'l-verdiyye*, Kahire 1308, s. 8; M. M. er-Remzi, *Telîku'l-aḥbâr ve telkîhu'l-âşâr fi vekâ'it Kazân ve Bulğâr ve mülûki't-Tatâr*, Orenburg 1908, II, 479-480; Zâhid Kevserî, *İrgâmü'l-merîd*, İstanbul 1328, s. 28-29; Ma'sûm Ali Şah, *Tarâ'îk*, II, 11-12; Hamid Algar, "A Brief History of the Naqshbandî Order", *Naqshbandîs* (ed. M. Gaborieau v.dğr.), İstanbul-Paris 1990, s. 5; Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul 2002, s. 33-38, 385-386; Bakhtiyor Babajanov, "Mawlânâ Lutfullâh Chûstî. An Outline of His Hagiography and Political Activity", *ZDMG*, CXLIX/2 (1999), s. 263-264.

NECDET TOSUN

SIDK

(الصديق)

Niyette dürüstlük,
söz ve davranışların
doğru ve gerçeğe uygun olması
anlamında bir ahlâk terimi.

Eski sözlüklerde "vâkıya uygun hüküm ifade eden söz, yalanın karşıtı" diye tanımlanan **sıdk** kelimesi (Cevherî, I, 580; *Lisânü'l-'Arab*, "şdk" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "şdk" md.; *et-Ta'rifât*, "şdk" md.) âyet ve hadislerle diğer İslâmî kaynaklarda "hakikati konuşmak, gerçeğe uygun bilgi vermek, dürüst ve güvenilir olmak, vaadine sadâkat göstermek" anlamında masdar; "hakikati ifade eden, gerçeğe uygun olan söz, doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik" anlamında isim olarak kullanılır. Bir şeyin objektif gerçekliği **hak**, bunun aslına uygun biçimde anlatılması **sıdk** kavramıyla ifade edilir. Hak doğrunun nesnel yanı, sıdk ise sözün nesnel doğruya uygunluğudur. Sıdk ayrıca "sözün hem objektif gerçeğe hem de sözü söyleyenin zihnindeki bilgiye uygunluğu" şeklinde tanımlanır. Buna göre bir kimsenin sözü -aslında gerçeği ifade etse bile- o kişi kendi zihninde yalan söylediğini düşünüyorsa bu söz yalan (kezib, kizb) sayılır. Böyle bir durumda sözün bir yönden doğru, bir yönden yalan olabileceği de belirtilir. Meselâ bir inkârcının, "Muhammed Allah'ın elçisidir" şeklindeki sözü içindeki inancı ifade etmemesi yönünden yalan, Hz. Muhammed'in Allah'ın resulü olduğu gerçeğine uygun düşmesi bakımından doğrudur. Nitekim Kur'an-ı Kerîm (el-Münâfikûn 63/1) münâfikların Hz. Peygamber'e gelerek, "Şahitlik ederiz ki sen ger-